
RECENZE

Richard Fitzgerald – William Housley (eds.): *Advances in Membership Categorisation Analysis*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington: Sage, 2015. xiii+194 s.

Členská kategorizační analýza (dále ČKA) se těší zájmu odborníků nejen v etnometodologii, kde vznikla jako specifický směr výzkumu, ale v menší míře ve všech vědách, které zkoumají jazyk a komunikaci, lingvistiku nevyjímaje. Je obecně známým faktem, že vznik ČKA je spjat s pracemi H. Sackse z 60. a 70. let 20. století (viz např. Sacks, 1972). Oproti tomu zapadlým lokálním faktem je, že se Sacksovým originálním přístupem k jazyku a komunikaci měl příležitost seznámit se už v roce 1970 sociální psycholog J. Janoušek, který přednášel na sociologickém kongresu ve Varně ve stejné sekci jako Sacks a ve zprávě publikované rok nato ve *Slově a slovesnosti* poznamenal, že „[z]načného ohlasu nabyla v rámci sociolingvistiky tzv. etnometodologie, proklamovaná H. Garfinkelem (Los Angeles) a jeho spolupracovníky“ (Janoušek, 1971, s. 383). Ačkoli byla ČKA od počátku především záležitostí sociologů, přitahovala pozornost lingvistů, kteří se ji příležitostně snažili propojit s typickou lingvistickou agendou – analýzou forem a funkcí jazykových prostředků (viz zejm. Hausendorf, 2000, a z poslední doby Clift, 2016). Čtenáři *Slova a slovesnosti* se mohli seznámit s ČKA ve studiích J. Nekvapila a I. Leudara (2003) nebo M. Havlíka (2009) a rovněž v několika knižních recenzích (viz Hašová, 1997; Nekvapil, 1999, 2003). V kostce jsou teoretické základy ČKA zpracovány také v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Nekvapil, 2016).

Recenzovaná kniha ve svém titulu slibuje představit čtenářům pokroky v oboru. V této recenzi si proto položíme otázku, kam ČKA podle editorů svazku a autorů studií pokročila a čeho konkrétně se tento pokrok týká. Budeme si všimnout těchto tří rovin: roviny teoretické (konceptuální), metodologické (výzkumných a analytických technik, materiálové báze) a deskriptivní (zkoumaných jevů, aktivit, aspektů sociálního života).

V první kapitole knihy (Introduction to Membership Categorisation Analysis, s. 1–21) pojednávají editoři svazku o základech ČKA. ČKA pojímají jako výzkum v jedné oblasti sociálních praktik, které jsou klíčové pro sociální interakci (druhou klíčovou oblastí je sekvenční organizace interakce, na kterou se soustřeďuje hlavní proud dnešní konverzační analýzy¹). Upozorňují, že – v souladu s etnometodologickou orientací ČKA – veškeré koncepty a analytické nástroje ČKA jsou odvozeny z pozorování způsobů a metod, jakými lidé vykonávají „kategorizační práci“ (*category work*), tj. jak v interakci odkazují na určité kategorie, jak je rozpoznatelně evokují nebo jak o jejich užití vyjednávají (s. 6). Kategoriemi jsou zde míněny obsahy, k nimž lidé referují

¹ Za zmínku stojí, že v některých – patrně menšinových – koncepcích se konverzační analýza věnuje i studiu ČKA. O nerozlučnosti sekvenční analýzy a ČKA viz i kapitolu R. Watsona v recenzované knize (o ní ještě dále).

pomocí slov jako *učitel*, *maminka*, *pacient*. Z lingvistického hlediska můžeme doplnit, že ČKA se nezabývá jen podstatnými jmény, ale zkoumá i další kontextově začleněná plnovýznamová slova, zejména slovesa, která umožňují pojmenovat aktivitu, která pak implikuje nevyslovenou sociální kategorii (např. *operovat srdce* → *kardiochirurg*). Dodejme však, že ČKA se primárně nevěnuje formálně gramatické a sémantické podobě textů a promluv, ale zaměřuje se na sociálně utvářený smysl jazykového jednání. ČKA usiluje o popis kulturně specifické kategorizační práce, v níž jsou kategorie jednou zdrojem a podruhé produktem sociální interakce; důraz na pragmatický charakter kategorizace (lidé kategorizují, aby něčeho dosáhli) je pro tento přístup klíčový a charakteristický.

Procesy kategorizace se ovšem nevztahují jen k předmětu řeči v psaných nebo mluvených textech, ale i k samotným účastníkům interakce. Editoři rozlišují tři vrstvy kategorizační práce: (1) kategorie produkované typem repliky v replikové sekvenci (např. formulování otázky činí dočasně z mluvčího nositele kategorie „tazatel“ a formulování odpovědi z mluvčího zase činí nositele kategorie, kterou můžeme nazvat jako „ten, kdo odpovídá“), (2) kategorie vázané na názor o diskutovaném tématu (vychází se z pozorování, že určitý názor může asociovat určitou sociální kategorii, např. sebe-kategorizace „jsem křesťan“ může sloužit jako vysvětlení dříve formulovaného názoru na homosexualitu), (3) kategorie typicky spjaté s určitým žánrem nebo typem aktivity (např. moderátor a host v rozhlasovém interview). Posledně jmenovaný typ označují editoři v návaznosti na H. Sackse jako kategorie „omnirelevantní“, protože jsou (potenciálně) relevantní po celou dobu interakce a představují pro její účastníky jakési orientační pozadí (srov. také kapitolu S. Rintela, viz níže). Spolu s editory lapidárně řečeno, kategorizační práce probíhá na úrovni sekvence, tématu a kategoriálně založené *orientace* (s. 14). Editoři zdůrazňují dynamičnost kategorizace: kategorie a kategoriální predikáty nezůstávají statickými entitami, lidé je během interakce rozvíjejí, vyjasňují i modifikují (s. 14); v interakci (i v textu) můžeme pozorovat kontinuální tok kategorií (*category flow*) (s. 12–14). Editoři také připomínají, že ČKA se nezabývá jen kategorizací osob, ale i aktivit, věcí atd. (s. 16).

Vzhledem k erudici obou editorů nepřekvapuje, že je tato kapitola napsána s dobrou znalostí ČKA i dobových souvislostí a širšího sociálněvědního kontextu. Výzkum ČKA editoři propojili se sociologickými a psychologickými výzkumy sociální identity. Tvrdí, že bádání v těchto oblastech sleduje vlastní teoretickou agendu a ta badatele odvádí od zkoumání skutečných fenoménů každodenního jednání a pobývání ve společnosti (s. 2). Kupodivu se v úvodní kapitole nijak nedotkli etnometodologických výzkumů identity sebraných ve svazku publikovaném v témže nakladatelství jako recenzovaná kniha (srov. Antaki – Widdicombe, 1998). Zejména Zimmermanova (1998) koncepce diskurzních, situačních a přenosných identit v lecčem připomíná třívrstvou koncepci kategorizační práce, jak ji vytvořili oba editoři.

Po editorském úvodu následuje šest samostatných studií. Probereme je tu postupně. Z pera klasika oboru, Roda Watsona, pochází stať s názvem *De-reifying categories* (s. 23–49). Autor se zabývá myšlenkovými kořeny ČKA, současným stavem ČKA i výhledy do budoucna. Jeho úvahy krouží kolem pojmu reifikace (zvěčnění, hypostaze

neboli – v pojmosloví A. N. Whiteheada, 1989, s. 110 – klamu nemístné konkrétnosti), která představuje problém při vytváření teorií v sociálních vědách.² Autor poukazuje na to, že Sacks se sice pokoušel v ČKA reifikacím vyhnout, ale zpočátku se mu to úplně nedařilo. Původní inspiraci generativní gramatikou a komponentovou analýzou nakonec překonal praxeologickým přístupem, v němž přesunul svůj analytický zájem od samotných kategorií ke kategorizačním praktikám (s. 29). Účinnou obranu proti reifikaci kategorií a kategorizační analýzy (a jejich následnému odcizení vůči etnometodologii) vidí Watson v uplatnění wittgensteinovské myšlenky rodinných podobností, tedy v tezi, že neexistují jednotné a kodifikované kategorizační praktiky ani jednotná a kodifikovaná kategorizační analýza, ale že budeme vždy registrovat jen jisté podobnosti, nikdy úplnou identitu. Je zajímavé (a snad i paradoxní), že Watson se reifikacemi zabývá v teoretické a metodologické složce ČKA, ale nechává zcela stranou problém reifikací jako členských praktik – ty přitom patří k praktikám běžným v každodenním, institucionálním i mediálním diskurzu a rovněž jejich časté užívání v diskurzu odborném (samozřejmě nejen pokud jde o ČKA) by si zasloužilo důkladnou etnometodologickou analýzu.

Základní Watsonovo doporučení pro budoucí orientaci ČKA se týká vztahu mezi kategoriální a sekvenční analýzou. Watson přesvědčivě ukazuje, že struktura rozhovoru není dána výlučně sekvenčními mechanismy, ale je spjata s kategorizačními praktikami, které mají potenciál spoluutvářet podobu rozhovoru na úrovni promluv i sekvencí (s. 32). Mohli bychom říct, že Watson usiluje o jakousi symetrizaci kategoriální a sekvenční analýzy: doporučuje nahlížet členské kategorie z hlediska sekvenčního a sekvence z hlediska kategorizačního.

Podobně jako R. Watson usilují také autoři následující studie, Elizabeth Stokoe a Frederick Attenborough, o sblížení kategoriální a sekvenční analýzy. Ve své studii se zabývají praktikami prospektivní a retrospektivní kategorizace, tedy tématem, které si svou časovou perspektivizací přímo žádá sekvenční přístup (*Prospective and retrospective categorisation: Category proffers and inferences in social interaction and rolling news media*, s. 51–70). Sekvenčnost kategorizační práce autoři popisují takto: Pokud někdo v interakci např. popíše něčí jednání, může být tento popis chápán *prospektivně* jako kategoriálně relevantní; tentýž nebo jiný účastník interakce pak může reagovat tím, že pro tento popis *retrospektivně* navrhne kategorii (aktivita označovaná jako *category proffer*) (s. 53). Autoři čerpají materiál k analýze z internetových chatů, každodenních i institucionálních interakcí a z médií. Hlavní pozornost věnují analýze mimořádného zpravodajství, které kvůli nedostatku informací vznikalo v situaci nejistoty.³ Prospektivní a retrospektivní kategorizační práce, dokládající mj. „inferenční

² Co znamená reifikace v sociálněvědní teorii, vysvětlují na příkladu sociální struktury Maynard a Wilson (1980, s. 287): „Reifikovat sociální strukturu znamená zacházet s ní jako s objektem analyticky nezávislým na aktivitách, které jí daly vzniknout.“ Takový postup vede podle autorů k tomu, že je konkrétní sociální fenomén zbavován svého reflexivního sociálního ukotvení a teprve v této okleštěné, dekontextualizované podobě je spatřována jeho pravá existence (ibid., s. 310).

³ Autoři analyzovali zpravodajství britských médií o bombovém útoku a masovém vraždění v Norsku v červenci 2011 (pachatelem byl, jak se později ukázalo, Anders Breivik).

bohatost“ členských kategorií, se ukázala jako „klíčový mechanismus“ (s. 53) při hledání adekvátního popisu události.

V následující studii představil Christian Licoppe svůj výzkum kategorizačních praktik v soudním prostředí (*Categorisation work in the courtroom: The ‘foundational’ character of Membership Categorisation Analysis*, s. 71–98). Analyzoval nahrávku interakce ve francouzštině, a sice slyšení komise pro podmíněné propuštění, které probíhalo prostřednictvím videokonference mezi členy komise a vězňem za doprovodu jeho právního zástupce. Cílem slyšení bylo zjistit, zda by případné propuštění vězně nepředstavovalo potenciální nebezpečí pro společnost. Daný materiál umožňoval pozorovat, jak se kategorizační práce prolínala se sekvenčním uspořádáním otázka – odpověď a jak se kategorizování vězně stalo ústředním předmětem slyšení.

Hlavním tématem kapitoly Edwarda Reynoldse a Richarda Fitzgeralda nazvané *Challenging normativity: Re-appraising category bound, tied and predicated features* (s. 99–122) je vztah mezi kategoriemi a jejich (kategoriálními) rysy. Ten byl různými autory v historii ČKA označován i konceptualizován různě (Sacks, Jayyusi, Watson, Hester – Eglin). Reynolds a Fitzgerald rozlišují tři druhy tohoto vztahu, a to na základě těsnosti propojení mezi kategoriemi a kategoriálními rysy: (1) rysy jsou s kategorií (volně) spojeny (*category tied*); (2) rysy jsou s kategorií relativně pevně svázaný (*category bound*); (3) rysy jsou kategorií implikovány, jsou s ní spojeny nejtěsněji (*category-predicate*). Autoři ukazují, že toto propojení takto v rozhovorech interpretují sami aktéři. První druh vztahu je brán aktéry jako nesamozřejmý a v rozhovorech je jimi prezentován explicitně (vyžaduje nejvíc formulační práce). Druhý je brán jako přirozeně spjatý s kategorií, nicméně je aktéry prezentován explicitně. Třetí je brán jako přímo implikovaný užitím kategorie (nevyžadující žádnou, resp. minimální formulační práci). Kategorizační práce je předvedena na fungování komunikační strategie, kterou autoři nazývají *enticing challengeable* (vylákání napadnutelné formulace).

Kapitola Seana Rintela *Omnirelevance in technologised interaction: Couples coping with video calling distortions* (s. 123–150) je důležitá pro koncept vícevrstvé organizace kategorizační práce, v němž editoři vidí jeden z přínosů své publikace (viz jejich úvodní kapitolu). Autor analyzuje fragmenty interakcí probíhajících pomocí technických zařízení (videotelefonáty), které uskutečnili dočasně oddělení partneri (tj. aktéři tvořící „páry“). Rintel ukazuje, jak se v zkoumaných interakcích účastníci vypořádávají s poruchami těchto zařízení (např. krátké vypadnutí zvuku, momentální zkeslení obrazu). Z jeho analýzy je zřejmé, že v takových případech se aktéři orientují na to, že jsou účastníky „technicky zprostředkované interakce“, a na to, že jsou („a pracují na tom, že jsou“) pár. Podle Rintela technika a párovost účastníků interakce („we as couple“, s. 131) jsou tedy omnirelevantní kategorie, resp. prostředky. Rintel přesvědčivě ukazuje, že zřetel k omnirelevantním kategoriím a prostředkům, resp. kategoriálně založeným orientacím (*category-based orientations*) umožňuje dynamicky konceptualizovat kontext interakce, a to aniž by analytik opouštěl perspektivu jejích účastníků (émický přístup). Je škoda, že se autor zaměřuje jen na tuto vrstvu kategorizační práce, že se nesnaží o to ji explicitně propojit s dalšími dvěma vrstvami, které editoři postulovali ve svém úvodu, tj. s kategorizováním na úrovni replikových sekvencí a s kategorizováním probíhajícím v závislosti na tematickém průběhu interakce (s. 14).

Zatímco zakladatel členské kategorizační analýzy H. Sacks se věnoval kategorizování osob (jako „matka“, „dítě“ apod.), pozdější autoři pracující v duchu ČKA se zaměřili i na kategorizaci nepersonálních objektů. William Housley a Robin James Smith, autoři poslední kapitoly recenzované knihy (*Membership categorisation and methodological reasoning in research team interaction*, s. 151–173), se zabývají jednou z odborných praktik charakteristických pro sociálněvědní výzkum, totiž kódováním interview. Jako výchozí materiál jim slouží nahrávky z pracovního setkání šestičlenného výzkumného interdisciplinárního týmu, jehož členové se dohadují o kódech, které budou používat v další analýze, a tím vytvářejí, resp. upřesňují výzkumnou agendu. Housley a Smith ukazují, že kódování textů je kategorizační práce, a dokládají, že výzkumníci zacházejí s konkrétními kódy jako s členskými kategoriemi organizovanými ve formě komplexních členských kategorizačních prostředků (*devices*). Smyslem kapitoly je ukázat, že kódování textů je v nynější počítačové době neobyčejně důležitou sociálněvědní procedurou umožňující analýzu velkého množství dat, nicméně že tato odborná praktika se opírá o každodenní uvažování a užívání běžného jazyka v konkrétních interakčních kontextech, jinak řečeno, o etnometody, k nimž náleží i členské kategorizování.

Na závěr se zastavme u toho, co kniha přináší nového, v jakém smyslu představuje pokroky (*advances*) v ČKA avizované v titulu knihy. Pokud jde o rovinu deskriptivní, čtenář v knize nalezne detailní rozbory některých dosud neprozkoumaných komunikačních strategií jako vylákání napadnutelné formulace a patrně ocení analýzu kódování dat jakožto kategorizační praktiky. Nejnápadnější je však zaměření knihy na sociální jevy spjaté s novými formami komunikace jako např. videokonference či videotelefony. Toto konstatování nás přivádí k pokrokům na rovině metodologické – nové komunikační technologie zapojují do znakového procesu specifickým způsobem složku vizuální, a proto se ke slovu dostává čím dál tím víc multimodální analýza. S tou počítal svého času i H. Sacks (viz i jeho pojem *viewer's maxims*) a recenzovaná kniha je významným počinem v tomto směru. V čem se bohužel žádný pokrok v knize nekoná, je to, že až na čestnou výjimku (výzkum Ch. Licoppa) čerpaly všechny studie z anglofonní kulturní oblasti a pracují s anglickojazyčnými daty. To jde přímo proti požadavku R. Watsona, který ve své programové stati vyslovil požadavek, aby se členské kategorizování zkoumalo více i v jiných kulturách (s. 47). Pokud jde o rovinu teoretickou, v popředí je úsilí o propojení kategoriální a sekvenční analýzy a dále koncept vícevrstvé organizace kategorizační práce; za zmínku stojí i elegantní řešení notorického problému v ČKA, totiž specifikace různě těsného propojení kategorií a jejich (kategoriálních) rysů.

Na úplný závěr ještě několik slov ke vztahu ČKA a lingvistických, resp. sémiotických výzkumů. Ačkoli Sacks už v 60. letech nabídl pozoruhodnou definici gramatiky jako modelu „důkladně uspořádaných rutinně pozorovatelných sociálních aktivit“ (Sacks, 2016, s. 108), etnometodologové se nadále věnují kritice tehdejších lingvistických přístupů, totiž především generativní gramatiky a strukturální sémantice (komponentové analýze), jejichž stopy jsou zřetelné v raném Sacksově díle. Za tento horizont se dosud etnometodologie nedostala a je to zřejmé i v recenzované knize. Etnometodologové tak léta ignorují jiné, potenciálně relevantní – např. ve vztahu k výše uvedené Sacksově definici gramatiky – lingvistické přístupy, zejm. přístupy orientované funkčně. S tím

souvisí i to, že v zásadě neexistuje analýza geneze a vývoje členských kategorií, patrně v souvislosti s tím, že se v etnometodologii ignoruje jejich nadkontextová fixovanost.

LITERATURA

- ANTAKI, CH. – WIDDICOMBE, S. (eds.) (1998): *Identities in Talk*. London – Thousand Oaks – New Delhi – Singapore: Sage.
- CLIFT, R. (2016): *Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HANŠOVÁ, L. [= JÍLKOVÁ, L.] (1997): [Recenze:] Marek Czyżewski – Elisabeth Gülich – Heiko Hausendorf – Maria Kastner (Hrsg.): *Nationale Selbst- und Fremdbilder im Gespräch*. Westdeutscher Verlag, Opladen 1995. 465 s. *Slovo a slovesnost*, 58, s. 228–233.
- HAUSENDORF, H. (2000): *Zugehörigkeit durch Sprache: Eine linguistische Studie am Beispiel der deutschen Wiedervereinigung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- HAVLÍK, M. (2009): Diskurzí praktiky křesťanských kazatelů při konstituování standardního relačního páru „my“ – „oni“. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 83–99.
- JANOUŠEK, J. (1971): Sociolingvistika na 7. mezinárodním sociologickém kongresu ve Varně. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 381–383.
- MAYNARD, D. W. – WILSON, T. P. (1980): On the reification of social structure. In: S. G. McNall – G. N. Howe (eds.), *Current Perspectives in Social Theory, I: A Research Annual*. Greenwich: JAI Press, s. 287–322.
- NEKVAPIL, J. (1999): [Recenze:] *Culture in Action*. Studies in Membership Categorization Analysis. Ed. Stephen Hester – Peter Eglin. Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis No. 4. International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America, Lanham 1997. VIII+193 s. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 310–313.
- NEKVAPIL, J. (2003): [Recenze:] Heiko Hausendorf: *Zugehörigkeit durch Sprache: eine linguistische Studie am Beispiel der deutschen Wiedervereinigung*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2000. XXI + 645 s. *Slovo a slovesnost*, 64, s. 52–56.
- NEKVAPIL, J. (2016): Členská kategorizační analýza. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 280–281.
- NEKVAPIL, J. – LEUDAR, I. (2003): O českých masmédiích z etnometodologické perspektivy: romská identita v dialogických sítích. *Slovo a slovesnost*, 64, s. 161–192.
- SACKS, H. (1972): On the analyzability of stories by children. In: J. J. Gumperz – D. Hymes (eds.), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York – Chicago – San Francisco – Atlanta – Dallas – Montreal – Toronto – London – Sydney: Holt, Rinehart and Winston, s. 325–345.
- SACKS, H. (2016): Čtvrtá přednáška (1964/1965): Improvizovaný přehled literatury. Z angličtiny přeložili Jakub Mlynář, Jiří Nekvapil a Tamah Sherman. *Biograf*, 63–64, s. 103–111.
- WHITEHEAD, A. N. (1989): *Veda a moderný svet*. Z angličtiny přeložil Ján Bodnár. Bratislava: Pravda.
- ZIMMERMAN, D. H. (1998): Identity, context and interaction. In: Ch. Antaki – S. Widdicombe (eds.), *Identities in Talk*. London – Thousand Oaks – New Delhi – Singapore: Sage, s. 87–106.

Petr Kaderka – Jiří Nekvapil

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
<kaderka@ujc.cas.cz>

Ústav obecné lingvistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<jiri.nekvapil@ff.cuni.cz>